
ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

*Концепції вчених
з удосконалення законодавства
про цивільне судочинство*

Монографія

ІЄ ПРАВОВА
ЄДНІСТЬ
РЕДАКЦІЯ
ЮРИДИЧНИХ
ВИДАНЬ

Центр правових досліджень Фурси
Серія «Процесуальні науки»

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Концепції вчених з удосконалення
законодавства про цивільне судочинство

Монографія

За загальною редакцією докторки юридичних наук,
професорки, заслуженої юристки України *Фурси С.Я.*
та докторки юридичних наук, професорки *Бичкової С.С.*

Київ • Алерта • 2023

УДК 347.9(477)(075.8)

Ц57

Рекомендована до друку Правлінням ГО «Центр правових досліджень Фурси»
(протокол № 4 від 08.04.2023 р.)

Рецензенти:

Коссак В.М. доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права та процесу Львівського національного університету імені Івана Франка, заслужений юрист України;

Махінчук В. М. доктор юридичних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Науково-дослідного інституту приватного права та підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України;

Слома В.М. докторка юридичних наук, доцентка, професорка кафедри цивільного права і процесу, заступник декана юридичного факультету Західноукраїнського національного університету.

Авторський колектив:

Розділ 1: Фурса С.Я., Фурса Є.І. глава 1; Гулик А.П. глава 2; Васильєв С.В. глава 3; Діденко Л.В. глава 4; Бичкова С.С., Бобрик В.І. глава 5; Мельник Я.Я. глава 6; Волкова Н.В. глава 7; Тимченко Г.П. глава 8.

Розділ 2: Кондрат'єва Л.А. глава 9; Андронов І.В. глава 10; Татулич І.Ю. глава 11.

Розділ 3: Сенюта І.Я. глава 12; Угриновська О.І. Віцькар А.С. глава 13; Малярчук Л.С. глава 14; Сенік С.В. глава 15.

Розділ 4: Савчин Н.М. глава 16; Навроцька Ю.В. глава 17.

Усі наукові доробки подано у авторській редакції.

Ц57

Цивільний процес: теорія і практика. Концепції вчених з удосконалення законодавства про цивільне судочинство. Монографія. / за заг. ред. докторки юридичних наук, професорки, заслуженої юристки України Фурси С.Я., докторки юридичних наук, професорки Бичкової С.С. Київ: Алерта, 2023. 640 с.

ISBN 978-617-566-770-5

У монографії висловлені думки вчених України щодо їх бачення сучасного стану цивільного судочинства, а також про перспективу розвитку та вдосконалення законодавства, що його регламентує.

Дана наукова праця є комплексним науково-практичним дослідженням, у якому аналізуються істотні проблеми щодо реалізації особою права на доступ до правосуддя, зокрема, питання, які стосуються судового збору, його розмірів, видів проваджень цивільного судочинства, питання визначення критеріїв малозначних спорів. Заслужують на увагу концепції вчених щодо реформи цивільного судочинства в умовах європейської інтеграції та його додаткових джерел. Надано аналіз наказного провадження та узгодження його із спрощеним позовним провадженням, окремого провадження, апеляційного та касаційного проваджень проваджень, суб'єктного складу учасників судового процесу та проблемні аспекти обмеження їх прав, вдосконалення інституту доказів та їх забезпечення. Проаналізовані особливості розгляду певних категорій цивільних справ, зокрема, медичних, справ про оскарження рішень, дій, бездіяльності виконавців, а також висвітлено проблеми, які мають місце при розгляді судом справ під час воєнного стану та шляхи їх вирішення, зокрема, проаналізована судова практика розгляду судом справ про встановлення нових фактів, які мають юридичне значення, а також адміністративний порядок їх встановлення.

Авторами зроблені численні пропозиції із вдосконалення норм ЦПК, які після їх публічного обговорення та схвалення, слід запровадити у законодавство.

Ця монографія буде цікавою не тільки для самих авторів, розробників законопроектів, які займаються дослідженнями цивільного судочинства, а й широкому колу фахівців, які у своїй практичній діяльності стикаються із проблемами, що виникають під час судового розгляду цивільних справ, зокрема суддям, адвокатам, нотаріусам, виконавцям, а також викладачам, аспірантам та студентам, які бажать удосконалити свої знання у даній сфері.

УДК 347.9(477)(075.8)

© Фурса С.Я., Київ, 2023

© Видавництво «Алерта», 2023

ISBN 978-617-566-770-5

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	10
РОЗДІЛ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО РЕФОРМУВАННЯ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ	13
ГЛАВА 1. Реформа цивільного судочинства в Україні та необхідність її проведення (Фурса С.Я. Фурса Є.І.)	13
1.1. Людський та інші фактори, що впливають на стан цивільного судочинства в Україні.	16
1.2. Чи доцільно нині удосконалювати чинний Цивільний процесуальний кодекс України та які його положення істотно впливають на можливість реалізації особою права на звернення до суду за захистом ?	18
1.3. Проблемні питання у визначенні видів проваджень цивільного судочинства.	25
1.4. Які недоліки чинного законодавства про цивільне судочинство при його застосуванні судом можуть розцінюватися як зловживанням правом ?	44
1.5. Дискусійні питання, які підлягають обговоренню та вирішенню при створенні нової редакції ЦПК.	52
ГЛАВА 2. Реформа цивільного судочинства в умовах європейської інтеграції України (Гулик А.Г.)	64
2.1. Методологічні підстави реформи цивільного судочинства.	65
2.2. Принципи цивільного судочинства- фундамент моделі цивільної процесуальної діяльності.	73
2.3. Підготовчі судові процедури: напрямки реформування.	81

ГЛАВА 3. Тенденції застосування додаткових процесуальних інституцій при здійсненні цивільного судочинства (Васильєв С.В.)	91
3.1. Правові позиції Верховного Суду у системі джерел процесуального права України	91
3.2. Процесуально-правова угода як результат конвергенції публічного та приватного права	100
3.3. Місце правової доктрини у національній правозастосовній практиці	108
3.4. Принципи права як інструмент врегулювання процесуальних правовідносин	117
ГЛАВА 4. Доктринальні підходи до реалізації цивільних процесуальних відносин у контексті вдосконалення законодавства про цивільне судочинство (Діденко Л. В.)	127
4.1. Наукова інтерпретація та ознаки цивільних процесуальних правовідносин.	127
4.2. Місце та функції цивільних процесуальних відносин у механізмі цивільного процесуального регулювання.	138
4.3. Вдосконалення та оптимізація цивільного судочинства.	154
ГЛАВА 5. Учасники судового процесу: науково-практичні підходи до оптимізації цивільного процесуального законодавства (Бичкова С.С., Бобрик В.І.)	159
5.1. Правова регламентація цивільного процесуального статусу учасників справи позовного провадження: проблеми та шляхи удосконалення (Бичкова С. С.)	159
5.2. Теоретичні та прикладні проблеми визначення учасників справи у непозовних провадженнях і особливих процедурах (Бобрик В. І.)	173
5.3. Представництво в цивільному процесі: практичний погляд на шляхи удосконалення законодавчого регулювання (Бичкова С. С.)	191

ГЛАВА 6. Авторська концепція щодо обмеження прав в цивільному процесі (Мельник Я.Я.)	202
6.1. Ідея обмеження прав в цивільному процесі.	202
6.2. Цивільні процесуальні права обмежувані правом та характеристика їх змісту	215
6.3. Принципи, способи та засоби обмеження цивільних процесуальних прав	221
ГЛАВА 7. Концептуальні засади доказування у цивільному судочинстві та необхідність вдосконалення законодавства, що їх регламентує (Волкова Н.В.)	232
7.1. Загальна характеристика вчення про доказування у науці цивільного процесу	232
7.2. Оптимізація суб'єктів доказування у цивільному судочинстві в контексті правового статусу суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин	238
7.3. Засоби доказування у цивільному судочинстві: актуальні питання.	253
7.4. Стандарт доказування «баланс ймовірностей» у цивільному судочинстві.	263
ГЛАВА 8. Забезпечення доказів у цивільному судочинстві: історія, теорія і практика (Тимченко Г.П.)	272
8.1. Зародження перших уявлень щодо забезпечення доказів у цивільному судочинстві.	272
8.2. Місце правил щодо забезпечення доказів в структурі доказування обставин цивільних справ.	279
8.3. Поняття забезпечення доказів в цивільному судочинстві.	282
8.4. Процесуальна форма забезпечення доказів.	284
8.5. Особливості процедури забезпечення показань свідків, письмових, речових і електронних доказів.	286

**РОЗДІЛ II. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОКРЕМИХ
ВИДІВ ПРОВАДЖЕНЬ ЦИВІЛЬНОГО
СУДОЧИНСТВА 300**

**ГЛАВА 9. Спрощене позовне провадження:
удосконалення юридичної визначеності
та особливостей його процесуальної форми
в цивільному судочинстві (Кондрат'єва Л.А.) 300**

**ГЛАВА 10. Наказне провадження як структурний
компонент цивільного процесу (Андронов І.В.) 329**

10.1. Роль наказного провадження в оптимізації цивільного
судочинства 329

10.2. Особливості процедури наказного провадження 338

10.3. Судовий наказ як особлива форма судового рішення . . . 344

10.4. Європейський судовий наказ 351

**ГЛАВА 11. Проблемні аспекти окремого
провадження в межах цивільного процесуального
законодавства та шляхи їх вирішення
(Татулич І.Ю.) 359**

11.1. Сутність окремого провадження і його значення 360

11.2. Суб'єктний склад справ окремого провадження 366

11.3. Деякі процесуальні особливості справ окремого
провадження 386

**РОЗДІЛ III. ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ
ПЕВНИХ КАТЕГОРІЙ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ
ТА СУДОВІ РІШЕННЯ 396**

**ГЛАВА 12. Розгляд медичних справ у порядку
цивільного судочинства: наукові підвалини
та практичні інструменти (Сенюта І.Я.) 396**

12.1. Загальні положення (планую розкрити окремі неточності
і складності правозастосування, зокрема ст. 43 ЦПК
і ст. 227 і 228 ЦПК: приміром, одні суди надають право

- надавати пояснення після вступної промови, а інші – виключно вступну промову і досліджують докази; також окремі питання допустимості доказів) 396
- 12.2. Цивільний і кримінальний процеси: паралелі, що перетинаються 402
- 12.3. Особливості розгляду медичних справ у порядку цивільного судочинства. 415

ГЛАВА 13. Оптимальна модель провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, в цивільному судочинстві України: нові виклики для правозастосовчої практики в умовах військової агресії в Україні починаючи з 2014 року

(Угриновська О. І., Віцькар А.С.) 427

- 13.1. Встановлення юридичних фактів в умовах військової агресії РФ проти України (починаючи з 2014 року): межі дискреційних повноважень суду 427
- 13.2. Юридичний факт, пов'язаний з воєнним конфліктом в Україні: класифікація та порядок встановлення 430
- 13.3. Юридичні факти, що не підлягають встановленню в судовому порядку (адміністративна модель встановлення, загальновідомий факт) 441
- 13.4. Новелізація української моделі встановлення факту народження/смерті на тимчасово окупованій території України. Особливості зарубіжного досвіду. 449

ГЛАВА 14. Оскарження рішень, дій або бездіяльності виконавців та посадових осіб органів державної виконавчої служби до суду цивільної юрисдикції (Малярчук Л.С.) 479

- 14.1. Суб'єкти, порядок та строки звернення до суду цивільної юрисдикції зі скаргою на рішення, дію або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи органу державної виконавчої служби або приватного виконавця. 479

- 14.2. Процедура розгляду відповідних скарг у порядку цивільного судочинства.489
- 14.3. Рішення суду за скаргою на рішення, дії або бездіяльність виконавців та посадових осіб органів державної виконавчої служби.497
- 14.4. Проблематика розмежування юрисдикції судів щодо вирішення таких категорій справ.501

ГЛАВА 15. Судові акти в цивільному судочинстві України: теорія та її вплив на удосконалення цивільного процесуального законодавства України (Сеник С. В.)508

- 15.1. Доктринальні підходи до розуміння поняття та класифікації судових актів в цивільному процесуальному праві.508
- 15.2. Концепція форми, структури та змісту судових актів в цивільному процесі.523
- 15.3. Теоретико-прикладний аналіз вимог, що пред'являються до судових актів в цивільному судочинстві.533
- 15.4. Законна сила судових рішень як форма реалізації норм права та судової влади.548

РОЗДІЛ IV. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ АПЕЛЯЦІЙНОГО ТА КАСАЦІЙНОГО ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ В КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА560

ГЛАВА 16. Теоретичні та практичні аспекти апеляційного перегляду судових рішень у цивільному судочинстві України та необхідність вдосконалення законодавства, що його регламентує (Савчин Н.М.)560

- 16.1. Сутність і значення інституту апеляції у цивільному процесі.560

16.2. Процесуальний порядок реалізації права на апеляційне оскарження та його законодавче врегулювання.	566
16.3. Підготовка та порядок розгляду справи апеляційним судом.	578
16.4. Повноваження суду апеляційної інстанції.	585
16.5. Акти суду в апеляційному провадженні.	591

ГЛАВА 17. Теоретичні та прикладні аспекти удосконалення законодавчого регулювання касаційного провадження в цивільному судочинстві (Навроцька Ю. В.).

17.1. Доктринальні підходи до реалізації права касаційного оскарження як елементу інстанційного перегляду судових рішень.	596
17.2. Касаційні фільтри в цивільних справах: ефективність, проблеми законодавчого регулювання та перспективи вдосконалення	607
17.3. Розгляд справи судом касаційної інстанції в цивільному судочинстві: удосконалення правового регулювання	621

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ АПЕЛЯЦІЙНОГО ТА КАСАЦІЙНОГО ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ В КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

ГЛАВА 16. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ АПЕЛЯЦІЙНОГО ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ ТА НЕОБХІДНІСТЬ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА, ЩО ЙОГО РЕГЛАМЕНТУЄ⁷⁴⁰

16.1. Сутність і значення інституту апеляції у цивільному процесі

Головною запорукою права на судовий захист була і залишається можливість перегляду судового рішення. Судочинство не може обійтися без спеціального способу критики і виправлення судових помилок судами вищих інстанцій. Для сторін оскарження судового рішення гарантує можливість відстоювати свою позицію і намагатися встановленими законами засобами досягти відміни судового рішення, що суперечить їх інтересам. Перегляд судового рішення має також і психологічне значення. Думка про те, що рішення суду першої інстанції не є остаточним і може бути переглянуто більш досвідченими та кваліфікованими суддями, сприятливо і заспокоїливо діє на осіб, які беруть участь у розгляді справи в суді першої інстанції.

Апеляційне провадження є важливою гарантією досягнення цілей і виконання завдань цивільного судочинства, забезпечення його законності. Його мета – запобігти набранню законної сили

⁷⁴⁰ Савчин Неля Миколаївна, кандидатка юридичних наук, доцентка, асистентка кафедри процесуального права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

неправосудним рішенням, швидке виправлення допущених судом першої інстанції помилок і, цим самим, забезпечення охорони прав, свобод і законних інтересів учасників процесу, а також сприяння поліпшенню якості роботи судів нижчого рівня та формуванню судової практики відповідно до вимог матеріального і процесуального закону.

Ще з часів Давнього Риму перевірку судових рішень судом вищої судової інстанції вважали гарантією правильного розгляду та вирішення справи. Таку необхідність ніколи не оспорювали ні наука цивільного процесу, ні законодавець, ні судова практика.⁷⁴¹

Як зазначає Д. Ю. Цихоня, гарантована законом можливість оскарження судових рішень в апеляційному та касаційному порядку є найбільш дієвим механізмом забезпечення обгрунтованості рішень суду, а також необхідною умовою забезпечення законності та справедливості правосуддя.⁷⁴²

Апеляція (лат. *appellatio* – звернення, скарга) – це основний спосіб оскарження судових рішень у кримінальних і цивільних справах, закріплений у законодавстві більшості країн світу.⁷⁴³

У процесуальній літературі поняття «апеляція» вживають у декількох контекстних значеннях: як спосіб оскарження й перевірки судових рішень місцевих судів; як форма звернення особи до суду апеляційної інстанції про перевірку рішення суду, що не набрало законної сили; як привід до початку апеляційного провадження; як порядок розгляду цивільного провадження; як стадія цивільного процесу; як вид цивільного процесуального провадження; як інститут цивільного процесуального права; як інститут судоустрою; як назва судового органу. Звичайно усі названі підходи до розуміння поняття «апеляція» мають право на існування, оскільки розкривають його багатоаспектність.

⁷⁴¹ Савчин Н. М., Бобрик В. І. Процесуально-правова природа судових помилок у цивільному судочинстві України : монографія. Чернівці : Місто, 2017. С. 129.

⁷⁴² Цихоня Д. Ю. Оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2015. С. 16.

⁷⁴³ Шевчук П. І. Інститут апеляції: досвід урегулювання в процесуальному законодавстві окремих пострадянських країн. *Вісник Верховного Суду України*. 2000. № 4. С. 50.

Глава 1 Розділу V Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) називається «Апеляційне провадження». Однак у цій главі законодавець не закріпив нормативного визначення поняття «апеляційне провадження», що негативно впливає на розуміння цього інституту в цілому. Нижче ми проаналізуємо даний термін та інші взаємопов'язані з ним юридичні терміни та запропонуємо власне визначення поняття апеляційного провадження.

В. М. Коваль під апеляційним провадженням розуміє діяльність суду апеляційної інстанції з розгляду звернень зацікавлених учасників судового процесу щодо перегляду незаконних та необґрунтованих, на їх думку, судових актів, які не набрали законної сили, з повторним, у разі потреби, розглядом справи за правилами, передбаченими для судів першої інстанції, та ухваленням за наслідками розгляду відповідного рішення.⁷⁴⁴

На думку польської дослідниці М. Клейновскої, відразу необхідно наголосити, що апеляційний суд ніколи не може перебирати на себе функцію органу, що ухвалив оскаржене рішення, не можна розглядати його і як «кращий» суд, який удруге від початку комплексно розглядає справу. Апеляційний суд ніколи не замінить суд нижчого рівня та ніколи не прийме до провадження справу цілковито як суд першої інстанції.⁷⁴⁵

О. А. Ломакіна вказує на те, що існування апеляційної інстанції, яка перевіряє правильність рішення суду першої інстанції, вимагає від останнього підвищеної відповідальності, оскільки судді знають, що їхні рішення можуть бути перевірені в апеляційному порядку.⁷⁴⁶

Італійський процесуаліст П. Тоніні стверджує, що апеляція є інструментом контролю, а не нового судового розгляду, тому не передбачає обов'язкового нового слухання.⁷⁴⁷

⁷⁴⁴ Коваль В. М. Апеляційні суди в Україні : становлення і розвиток : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Одеса, 2004. С. 5.

⁷⁴⁵ Klejnowska M. Ograniczenia sądu odwoławczego orzekającego w sprawie karnej po wniesieniu środka zaskarżenia / Monika Klejnowska. Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2008. S. 11.

⁷⁴⁶ Ломакіна О. А. Перегляд судових актів господарського суду в апеляційному порядку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Одеса, 2008. С. 40.

⁷⁴⁷ Tonini P. Manuale di procedura penale. Quindicesima edizione / Paolo Tonini. Milano : Giuffrè Editore, 2014. P. 917.

В. Е. Беяневич зазначає, що апеляційне провадження поєднує в собі два моменти: це і розгляд справи по суті, і, одночасно, – перегляд судового акта, перша і головна можливість проконтролювати правильність судового рішення, що ухвалене у першій інстанції.⁷⁴⁸

На нашу думку, апеляційне провадження є найгнучкішою, найоперативнішою формою оскарження і перевірки судових рішень, яка здатна ефективно контролювати повсякденну практику судів першої інстанції. Тільки у межах апеляційного провадження реально виявити, виправити та запобігти усім можливим порушенням правових норм у діяльності судів нижчого рівня та її результатах.

На думку Н. Р. Бобечка, інститут апеляції реалізує корегувальну, попереджувально-стимулюючу та прецеденту функції. Корегувальна функція полягає у тому, що неправосудні судові рішення підлягають виправленню шляхом їх зміни або скасування. Попереджувально-стимулююча функція сприяє вчиненню судом процесуальних дій та ухваленню процесуальних рішень відповідно до вимог закону під загрозою застосування процесуальних санкцій. Прецедентна функція дає змогу суду найвищого рівня творити взірці способів вирішення правових колізій для судів нижчих інстанцій, забезпечуючи єдність судової практики.⁷⁴⁹

Вважаємо за необхідне також виділяти завдання, які покладені на інститут апеляції у цивільному процесі. До них, на нашу думку, слід віднести наступні:

- 1) виявлення, виправлення і запобігання порушенням правових норм у діяльності судів першої інстанції;
- 2) забезпечення стабільності та непохитності судових рішень;
- 3) забезпечення єдності судової практики;
- 4) захист і поновлення прав, свобод та інтересів учасників судового провадження та інших заінтересованих осіб;

⁷⁴⁸ Беяневич В. Е. Господарський процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. 3-тє вид. Київ : Юстініан, 2008. С. 646.

⁷⁴⁹ Бобечко Н. Р. Апеляційне та касаційне провадження у кримінальному судочинстві України: правове регулювання, доктрина, практика : монографія / за ред. академіка НАПрН України, д-ра юрид. наук, проф. В.Т. Нора. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. С. 18.

5) сприяння покращенню якості роботи судів, зміцнення законності та правопорядку, підвищення авторитету судової влади.

Значення апеляційного провадження полягає в тому, що воно є:

- гарантією захисту прав, свобод та інтересів особи у цивільному провадженні;
- гарантією правильного розгляду та вирішення цивільної справи судами першої інстанції (гарантією правосуддя);
- формою контролю за судовою діяльністю судів нижчого рівня та її результатами з боку судів вищого рівня;
- реалізацією попереджувально-виховного завдання цивільного провадження.

Доцільно підтримати думку І. Ю. Мірошникова, який відзначає, що українському апеляційному провадженню притаманні такі процесуальні особливості: перевірка судового рішення як із фактичного, так і з формально-юридичного поглядів, що передбачає: а) розширену систему підстав для зміни або скасування судових рішень; б) можливість апеляційної інстанції на умовах, зазначених в законі, повторно дослідити обставини, установлені в ході судового провадження, і досліджувати докази, що не досліджувалися судом першої інстанції; в) можливість суду апеляційної інстанції у випадках, передбачених законом, прийняти своє рішення, повністю або частково замінивши рішення або ухвалу суду першої інстанції; г) об'єкт перевірки – діяльність судів першої інстанції (судові рішення, які не набрали законної сили) на предмет законності, обґрунтованості й справедливості; д) широке коло суб'єктів права на апеляційне оскарження.⁷⁵⁰

І. С. Поляков виокремлює наступні ознаки інституту апеляції:

1) апеляційне провадження – це процедура перегляду апеляційним судом рішення місцевого суду, що не набрало законної сили, з огляду на правильність установлення фактів і застосування права. Винятком може бути перегляд рішення, яке набрало законної сили, якщо суд апеляційної інстанції поновив строк апеляційного оскарження;

⁷⁵⁰ Мірошников І. Ю., Козлова Г. Р. Апеляційне провадження в Україні: історія та сучасність. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 64. С. 252.

2) перегляд здійснюється судом апеляційної інстанції колегією у складі трьох суддів, які мають більш освічений позитивний досвід відправлення правосуддя;

3) подача апеляційної скарги та її розгляд в апеляційному суді зупиняє набрання чинності рішенням суду першої інстанції та його виконання, крім випадків негайного виконання судового рішення;

4) з моменту оголошення судом апеляційної інстанції власного рішення останнє набирає чинності та вступає в законну силу рішення суду першої інстанції.⁷⁵¹

На нашу думку, до ознак апеляційного провадження варто відносити:

1) подання апеляційної скарги на судові рішення, що не набрали законної сили;

2) перегляд судового рішення здійснюється судом вищестоящої інстанції;

3) подання апеляційної скарги обумовлене незаконністю та (або) необґрунтованістю судового рішення;

4) апеляційний суд перевіряє юридичну та фактичну сторони справи;

5) апеляція може бути допущена лише один раз у кожній справі з тієї самої підстави;

6) повноваження суду апеляційної інстанції обмежені доводами апеляційної скарги та вимогами, заявленими в суді першої інстанції;

7) відкриття апеляційного провадження можливе як за ініціативою учасників справи, так і за ініціативою осіб, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки;

8) можливість посилання в апеляційному суді на докази, які було подано до суду першої інстанції, та на нові докази лише у визначених законом випадках;

9) право суду апеляційної інстанції на ухвалення нового рішення.

⁷⁵¹ Поляков І. С. Основні етапи розвитку інституту апеляції в адміністративному судочинстві: сутність та значення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 6. С. 157.

Таким чином, суть апеляційного провадження полягає у перевірці вищою судовою інстанцією (апеляційним судом) як з фактичного погляду (по суті), так і з юридичного погляду (по формі) рішень суду першої інстанції, що не набрали законної сили, на предмет їх законності, обґрунтованості та справедливості з ініціативи учасників справи у межах заявлених ними процесуальних вимог шляхом дослідження нових доказів, повторного дослідження обставин цивільного провадження з можливістю ухвалення нового рішення, яким повністю або частково замінюється рішення суду першої інстанції.

На підставі вищевикладеного, а також аналізу норм цивільного процесуального законодавства України пропонуємо наступне визначення апеляційного провадження, яке, на нашу думку, слід закріпити у ЦПК України. Апеляційне провадження – це регламентована цивільним процесуальним законом діяльність суду апеляційної інстанції з приводу поданої апеляційної скарги на рішення суду першої інстанції, що не набрало законної сили, яка обумовлена незаконністю та (або) необґрунтованістю судового рішення, щодо підготовки до апеляційного розгляду та прийняття ним рішення про правосудність або несправедливість оскарженого рішення чи ухвали з можливістю ухвалення нового рішення.

16.2. Процесуальний порядок реалізації права на апеляційне оскарження та його законодавче врегулювання

Введення апеляції у цивільне судочинство є реалізацією відповідного конституційного положення щодо судового захисту прав і свобод людини і громадянина, дає змогу уникати помилок судів першої інстанції до моменту набрання рішенням законної сили.⁷⁵² Окрім того, у п. 8 ч. 2 ст. 129 Конституції України однією з конституційних засад судочинства визнано забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на

⁷⁵² Коваль В. М. Апеляційні суди в Україні: становлення і розвиток : дис.... канд. юрид. наук : 12.00.10. Одеса, 2003. С. 91.

касаційне оскарження судового рішення.⁷⁵³ Конкретизуючи це положення, ст. 14 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. закріплює за учасниками судового процесу та іншими особами право на апеляційний перегляд справи.⁷⁵⁴

Стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року (далі – Конвенція) проголошує право кожного на справедливий суд.⁷⁵⁵ Забезпечення права на справедливий суд відіграє особливу роль у демократичному суспільстві, є його базовою цінністю, яка має вирішальне значення у безперешкодній реалізації основоположних прав і свобод людини і громадянина та дотриманні принципу верховенства права загалом. Водночас однією з важливих гарантій цього права є можливість оскарження судових рішень в апеляційному порядку. Взаємозв'язок права на справедливий суд та права на апеляційне оскарження судового рішення встановив на офіційному рівні Конституційний Суд України, який визнав право на апеляційне оскарження складовою права кожного на судовий захист.⁷⁵⁶ У цьому аспекті Конституційний Суд України наголосив, що перегляд судових рішень в апеляційному порядку гарантує відновлення порушених прав і охоронюваних законом інтересів людини і громадянина, ⁷⁵⁷ а оскарження судових рішень в апеляційному порядку є

⁷⁵³ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (редакція від 01.01.2020). Верховна Рада України. URL: <https://cutt.ly/i8rs9uU>.

⁷⁵⁴ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII (редакція від 23.12.2022). Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.

⁷⁵⁵ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція від 4 листопада 1950 року. Рада Європи. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

⁷⁵⁶ Рішення КСУ у справі за конституційним зверненням громадянина Суботи Артема Анатолійовича щодо офіційного тлумачення положень пункту 2 частини першої статті 293 ЦПК України від 28 квітня 2010 року № 12-рп/2010. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-10>.

⁷⁵⁷ Рішення КСУ у справі за конституційним зверненням громадянина Касьяненка Бориса Павловича щодо офіційного тлумачення положень пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України, частини другої статті 383 КПК України від 11 грудня 2007 року № 11-рп/2007. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va11p710-07>; Рішення КСУ у справі за конституційним зверненням громадянина Заїченка Володимира Георгійовича щодо офіційного тлумачення положення пункту 18 частини першої статті 293 ЦПК України у взаємозв'язку зі статтею 129 Конституції України від 27 січня 2010 року № 3-рп/2010. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-10>.

однією з конституційних гарантій реалізації інших прав і свобод, захисту їх від порушень і протиправних посягань, у тому числі від помилкових і неправосудних судових рішень.⁷⁵⁸

Реалізація права на апеляційне оскарження має своєю метою забезпечення виправлення судом вищого рівня помилок і порушень вимог закону, допущених при розгляді цивільного провадження, гарантування прав і охоронюваних законом інтересів учасників судового розгляду, утвердження законності та справедливості у цивільному процесі.

З урахуванням євроінтеграційного курсу України варто звернути увагу і на правову позицію Європейського Суду з прав людини (надалі – ЄСПЛ), відображену в його ухвалі від 08.01.2008 року у справі «Скорик проти України», в якій ЄСПЛ відзначив, що відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції, якщо в національному правовому порядку існує процедура апеляції, держава має гарантувати можливість особам, які знаходяться під її юрисдикцією, звернутися до апеляційного суду за захистом.⁷⁵⁹

Враховуючи положення національного законодавства, практику ЄСПЛ та сучасну доктрину, без вагань можна стверджувати, що право на апеляційне оскарження судового рішення є складовим елементом права на судовий захист.

Для реалізації можливості звернутися до апеляційного суду з апеляційною скаргою на рішення суду першої інстанції необхідна наявність низки передумов, що в правовій доктрині визначаються як попередні умови реалізації права на апеляційне оскарження. С. В. Васильєв поділяє передумови допустимості апеляційного оскарження на передумови об'єктивного (наявність об'єкта, з приводу якого подається апеляція; дотримання строку апеляції) та суб'єктивного (наявність певного кола осіб, які мають право подати апеляційну скаргу на рішення, ухвалу суду першої інстанції)

⁷⁵⁸ Рішення КСУ у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 1712 КАС України від 8 квітня 2015 року № 3-рп/2015. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-15>.

⁷⁵⁹ Ухвала Європейського Суду з прав людини у справі «Скорик проти України» від 08.01.2008 року. URL: <http://www.search.ligazakon.ua>.

характеру.⁷⁶⁰ К. В. Гусаров до умов реалізації права на апеляційне оскарження відносить: 1) належність особи до кола суб'єктів, які мають право подати апеляційну скаргу на рішення суду першої інстанції; 2) належний об'єкт оскарження; 3) відсутність пропущення строку на апеляційне оскарження чи відмови у його поновленні.⁷⁶¹ Г. В. Корчевний, досліджуючи зміст права на оскарження судових рішень, у його структурі виділяє строк апеляційного оскарження та коло осіб апеляційного оскарження.⁷⁶²

У цивільній процесуальній доктрині поширення набуло твердження, що для реалізації права на апеляційне оскарження та виникнення апеляційного провадження, окрім передумов об'єктивного та суб'єктивного характеру, є необхідним дотримання низки формальних передумов. Так, наприклад, Л. Е. Гузь формальними умовами здійснення права на апеляційне оскарження називає дотримання форми та змісту апеляційної скарги; направлення іншим особам, які беруть участь у справі, копії апеляційної скарги і доданих до неї документів; сплату судового збору; оформлення повноважень представника у випадку подачі апеляційної скарги від імені особи, яка бере участь у справі.⁷⁶³

Незважаючи на деякі розбіжності у трактуванні передумов апеляційного оскарження у правовій доктрині та відсутність належної їх систематизації, більшість вчених на сьогодні є одноставними у доцільності віднесення до передумов апеляційного оскарження належного об'єкта апеляційного оскарження; кола осіб, уповноважених на апеляційне оскарження; дотримання строків такого оскарження.⁷⁶⁴

⁷⁶⁰ Васильєв С. В. Цивільний процес : навчальний посібник. Харків : ТОВ Одиссей, 2008. С. 331.

⁷⁶¹ Курс цивільного процесу : підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. Харків : Право, 2011. С. 834.

⁷⁶² Корчевний Г. В. Право на оскарження судових рішень в апеляційному та касаційному порядку. *Судова апеляція*. 2006. № 1 (2). С. 25.

⁷⁶³ Гузь Л. Е. Методичні рекомендації з практичного застосування апеляційного і касаційного провадження в судовій практиці у світлі нового законодавства. Харків, 2001. С. 10.

⁷⁶⁴ Цихоня Д. Ю. Правовий механізм реалізації права на апеляційне оскарження. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 51. С. 378.

Погоджуючись із вказаним, вважаємо, що апеляційне провадження починається за кількох умов. Так, однією з основних формальних передумов є дотримання процесуальних строків подачі апеляції до суду. Оскільки саме своєчасна подача апеляції породжує відкриття апеляційного провадження.

Однак не менш ваговою є позиція, сформульована В. І. Теремецьким, про те, що апеляційне провадження виникає тільки з моменту прийняття апеляції до розгляду.⁷⁶⁵ Вказаний науковець також зазначає, що структура права апеляційного оскарження складається з єдності декількох взаємопов'язаних, але цілком самостійних, таких, що не збігаються за змістом, правомочностей, а саме: 1) подання до суду апеляційної скарги, доповнень і змін до неї; 2) вимоги щодо прийняття судом апеляційної інстанції апеляційної скарги, поданої особою, її представником; 3) розгляд апеляційної скарги в суді; 4) ухвалення судом апеляційної інстанції певного рішення з приводу поданої апеляційної скарги.⁷⁶⁶

У цивільному процесуальному законодавстві чітко визначені суб'єкти та об'єкти апеляційного оскарження. Так, згідно ч. 1 ст. 352 ЦПК України учасники справи, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, мають право оскаржити в апеляційному порядку рішення суду першої інстанції повністю або частково. Відповідно до ч. 2 вказаної статті учасники справи, особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, мають право оскаржити в апеляційному порядку ухвали суду першої інстанції окремо від рішення суду лише у випадках, передбачених статтею 353 ЦПК України. Оскарження ухвал суду, які не передбачені статтею 353 ЦПК України, окремо від рішення суду не допускається.⁷⁶⁷

⁷⁶⁵ Теремецький В. І. Право особи на апеляційне оскарження ви року та процесуальний порядок його реалізації : автореф. дис.... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2010. С. 9.

⁷⁶⁶ Теремецький В. І. Юридичний зміст і структура права на апеляційне оскарження рішення. *Право і Безпека*. 2014. № 4(55). С. 220.

⁷⁶⁷ Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (редакція від 06.11.2022). Верховна Рада України. URL: <https://cutt.ly/l8rzdPQ>.

Аналізуючи вищевказане положення, слід зазначити, що до учасників справи належать сторони, треті особи (у справах позовного провадження); заявник та боржник (у наказному провадженні); заявники, інші заінтересовані особи (у справах окремого провадження); органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб (органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокурор, Національне агентство з питань запобігання корупції); учасники (сторони) третейського розгляду, особи, які не брали участі у третейському розгляді, якщо третейський суд вирішив питання про їхні права та обов'язки, а також сторони арбітражного розгляду (у справах про оскарження рішення третейського суду, оспорування рішення міжнародного комерційного арбітражу та про видачу виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу учасниками справи).

Законодавець також надав можливість оскарження рішення в апеляційному порядку особам, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки. Це особи, які не набули статусу учасника справи, та, які не були повідомлені про час та місце судового розгляду. Характерною рисою цієї категорії осіб є те, що вони не вступали у процесуальні правовідносини з судом першої інстанції при первинному розгляді справи. Вони набувають процесуального статусу тільки в тому випадку, якщо самостійно ініціюють процес в апеляційній інстанції, тобто з моменту подання відповідної апеляційної скарги. Реалізація права на апеляційне оскарження рішення для цієї категорії осіб може суттєво утруднюватися. К. В. Гусаров відмічає, що це пов'язано з тим, що дізнатися про своє порушене право такі особи можуть після спливу строку на оскарження рішення, у певних випадках навіть без їх вини.⁷⁶⁸ Доречно наголосити, що після відкриття апеляційного провадження за апеляційною скаргою

⁷⁶⁸ Гусаров К. В. Інстанційність перегляду судових рішень у цивільному судочинстві : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.03. / Нац. ун-т «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Харків, 2011. С. 139.

особи, яка не брала участі у справі, але суд вирішив питання про її права, свободи, інтереси та обов'язки, така особа користується процесуальними правами і виконує процесуальні обов'язки учасника справи.

Що стосується питання, чи всі рішення суду першої інстанції можуть бути оскаржені в апеляційному порядку, хочемо звернути увагу на досвід певних європейських країн. Наприклад, у західно-європейських процесах не всі рішення суду першої інстанції можуть стати предметом розгляду апеляційної інстанції. Так, у Франції апеляція не допускається у випадках, якщо предмет спору незначний, а саме, коли сума вимог менше 13 000 франків. Крім того, у французькому цивільному процесі по окремій категорії справ з метою процесуальної економії апеляція в загальному її розумінні взагалі не допускається. Прикладами є рішення щодо звернення стягнення на нерухоме майно, про банкрутство, про виправлення фактичних помилок тощо. У цих випадках можливим є тільки право на подання так званої «апеляції-скасування», коли під час розгляду в суді першої інстанції мало місце суттєве порушення норм процесуального права. Цивільні процесуальні кодекси Німеччини та Бельгії також містять обмеження апеляційного оскарження в залежності від ціни позову. У Німеччині цією граничною межею є 1 500 DM, а в Бельгії – 75 000 бельгійських франків.⁷⁶⁹

Національне цивільне процесуальне законодавство не обмежує коло рішень суду першої інстанції як об'єктів апеляційного оскарження.

Що ж стосується ухвал судів першої інстанції, то тут, безумовно, має бути вибірковий підхід, який і закріплений на національному рівні. Зокрема, ч. 1 ст. 353 ЦПК України містить вичерпний перелік ухвал, які можуть підлягати апеляційному оскарженню окремо від рішення суду. Аналіз такого переліку дає підстави стверджувати, що до нього законодавець включив ті ухвали, які можуть завадити реалізації права на судовий захист (зокрема, вплинути на розгляд справи чи унеможливити такий розгляд взагалі, завадити виконан-

⁷⁶⁹ Ємельянова І. І.. Теоретичні та практичні аспекти апеляційного і касаційного перегляду судових рішень в цивільному судочинстві. URL: <https://cutt.ly/y8rhZp7>.

ню рішення суду), а також ті, які призводять до втручання в інші основоположні права і свободи (наприклад, щодо забезпечення доказів, відмови в забезпеченні доказів чи скасування ухвали про забезпечення доказів; забезпечення позову, заміни заходу забезпечення позову; відмови у відкритті провадження у справі; відмови поновити або подовжити пропущений процесуальний строк; затвердження мирової угоди; призначення експертизи; зупинення провадження у справі; розгляду скарг на дії (бездіяльність) органів державної виконавчої служби, приватного виконавця; повороту виконання рішення суду чи відмови у повороті виконання рішення; визначення частки майна боржника у майні, яким він володіє спільно з іншими особами; тимчасового влаштування дитини до дитячого або лікувального закладу; оголошення розшуку відповідача (боржника) або дитини; примусового проникнення до житла; звільнення (призначення) опікуна чи піклувальника тощо). Разом із цим ч. 2 ст. 353 ЦПК України визначає, що заперечення на ухвали, які не підлягають оскарженню окремо від рішення суду, включаються до апеляційної скарги на рішення суду, тобто можливість перегляду й цих ухвал залишається. Таким чином, законодавець прагнув забезпечити оптимальний підхід до забезпечення права на судовий захист.

Випадки, у яких може бути оскаржено ухвали, можна поділити на дві групи, а саме:

1) коли неможливість оскарження ухвали закриває шлях до апеляції і взагалі припиняє подальший хід процесу (наприклад, відмова в прийнятті позовної заяви);

2) коли особа може постраждати внаслідок несвоєчасного оскарження ухвали (наприклад, ухвала про забезпечення позову).

Таким чином, головним об'єктом апеляційного оскарження є рішення суду першої інстанції, а оскарження ухвал має виключний характер.

Наступною об'єктивною передумовою реалізації права на апеляційне оскарження є дотримання строку. Так, ст. 354 ЦПК України визначає способи обчислення порядку перебігу строку апеляційного оскарження. Можливість здійснення права апеляційного оскарження обумовлюється такими факторами як проголошення судового

рішення, складання повного судового рішення, вручення повного рішення, ухвали суду першої інстанції. Здійснення цього права залежить від поінформованості учасника справи про її розгляд та вирішення судом першої інстанції. Вказаний строк має виконувати одночасно дві функції. З одного боку – надати особам, що беруть участь у справі, необхідний час для підготовки обґрунтованої скарги, а з іншого – не затягувати момент набрання рішенням законної сили.⁷⁷⁰

ЦПК України визначає і визначає звернення до апеляційної інстанції у формі апеляційної скарги. Глава ЦПК України, що регламентує перегляд судових рішень у такий спосіб, має назву «Апеляційне провадження» у розділі V «Перегляд судових рішень», яка, своєю чергою, містить параграф 1 «Апеляційна скарга». Всупереч назві цього параграфу, в ньому йдеться про суди апеляційної інстанції, про право апеляційного оскарження та інші загальні умови провадження, а власне формі і змісту апеляційної скарги присвячена тільки одна стаття – ст. 356 ЦПК України.

На жаль, чинний ЦПК України використовує лише поняття «апеляційна скарга», що створює, на думку Коротун В. М., певні внутрішні колізії. Зокрема, ст. 363 ЦПК України регламентує приєднання до апеляційної скарги. Насправді в цій статті йдеться не тільки і не стільки про приєднання до конкретного документа апелянта, скільки про право певних осіб скористатися правом на апеляцію внаслідок ініціювання апеляційного провадження іншою особою, тобто оскаржити рішення суду першої інстанції у контексті власних інтересів та безвідносно до вимог, про які йдеться в основній апеляції. Таким чином, у сучасних умовах у ЦПК України штучно звужено до однієї категорії «апеляційна скарга» позначення двох різних правових явищ: 1) документа, з яким звертається особа до апеляційного суду з метою оскарження рішення суду першої інстанції та 2) реалізації суб'єктивного процесуального права особи щодо перевірки рішення суду першої інстанції.⁷⁷¹

⁷⁷⁰ Смелянова І. І. Теоретичні та практичні аспекти апеляційного і касаційного перегляду судових рішень в цивільному судочинстві. URL: <https://cutt.ly/y8rhZp7>.

⁷⁷¹ Коротун В. М. Сутність поняття «апеляція» в контексті використання цієї категорії у процесуальних кодексах України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Випуск 59. Том 1. С. 156.

Не можемо не погодитися із вказаною думкою автора. Такі два поняття як «апеляція» та «апеляційна скарга» доцільно використовувати у різних значеннях: в контексті змісту нормативного припису про документ, акт апелянта та в контексті виникнення процесуального права особи оскаржити рішення суду першої інстанції. Зазначена відмінність має бути закріплена у ЦПК України.

За наявності передумов здійснення права апеляційного оскарження, дотримання порядку здійснення цього права, суд апеляційної інстанції постановляє ухвалу про відкриття апеляційного провадження. Вона разом із копією апеляційної скарги та доданими до неї матеріалами відповідно до ст. 361 ЦПК України надсилається учасникам справи. О. М. Трач слушно зауважує, що відповідно до цієї норми вони не надсилаються представникам (ні законним, ні договірним). Разом з тим представник має право на ведення справи в суді, здійснює процесуальні права та обов'язки особи, яку представляє. Тому не надіслання йому ухвали про відкриття провадження у справі, копій апеляційної скарги та доданих до неї матеріалів, може виступати однією із перепон у виконанні наданих йому особою повноважень, здійсненні процесуальних прав, виконанні обов'язків. Крім того, обмеження у правах представника залежно від виду представництва містить дискримінаційні ознаки. Враховуючи значимість такої процесуальної дії як надіслання ухвали про відкриття провадження у справі, копій апеляційної скарги та доданих до неї матеріалів, О. М. Трач вважає за необхідне доповнити положення ст. 361 ЦПК України вказівкою на представника. Здійснення представником низки процесуальних прав, виконання окремих процесуальних обов'язків обумовлюються його безпосереднім повідомленням про час та місце судового засідання. Проте ЦПК України містить посилення лише на повідомлення учасників справи і таке відсутнє щодо представника. Вказана прогалина має бути усунена.⁷⁷²

⁷⁷² Трач О. М. Здійснення права апеляційного оскарження судових рішень у цивільних справах. *Університетські наукові записки*, 2019. № 69-70. С. 66.

Надходження апеляційної скарги до суду зумовлює виникнення відповідних процесуальних відносин:

- 1) між особою, яка подала апеляційну скаргу, та судом, рішення якого оскаржується;
- 2) між особою, яка подала апеляційну скаргу та іншими учасниками судового провадження, інтересів яких вона стосується;
- 3) між судом, що ухвалив оскаржене рішення, та учасниками судового провадження, інтересів яких воно стосується;
- 4) між особою, яка подала апеляційну скаргу та судом апеляційної інстанції;
- 5) між іншими учасниками судового провадження, інтересів яких стосується апеляційна скарга, та судом апеляційної інстанції;
- 6) між судом, який ухвалив оскаржене рішення, та судом апеляційної інстанції.

Здійснюючи право апеляційного оскарження, учасник справи може у випадках, визначених законом, подати нові докази. Вирішуючи питання щодо причини неподання нових доказів у підготовчому засіданні, суд апеляційної інстанції, зважаючи на дію принципу змагальності зможе зробити правильний висновок щодо доведеності чи спростування поважності причин їх неподання. На думку О. М. Трач, на нові докази, причини їх неподання до суду першої інстанції, можливе посилення у відзиві на апеляційну скаргу. Вказані твердження впливають із таких основних принципів судочинства, як змагальність, рівність сторін. Однак у ст. 360 ЦПК України, яка визначає вимоги до вказаного процесуального документа, відсутня вказівка на це. У зв'язку з цим, її положення потребують уточнення. Результати вирішення питання про поважність причин неподання доказів визначають, впливають на комплекс процесуальних дій, що вчинятимуться на стадії судового розгляду, її зміст.⁷⁷³

Слід також звернути увагу на правові позиції Конституційного Суду України, у яких визначено таке співвідношення між поняттями «апеляційне оскарження судових рішень», «право на апе-

⁷⁷³ Трач О. М. Здійснення права апеляційного оскарження судових рішень у цивільних справах. *Університетські наукові записки*. 2019. С. 67.

ляційний перегляд справи» і «процедура апеляційного перегляду справ»:

1) «встановлене законодавством апеляційне оскарження судових рішень є складовою права кожного на судовий захист, оскільки перегляд таких рішень в апеляційному порядку гарантує відновлення порушених прав і охоронюваних законом інтересів людини і громадянина»⁷⁷⁴;

2) саме право на апеляційний перегляд справи слід розуміти як гарантоване особі право на перегляд її справи в цілому судом апеляційної інстанції, якому відповідає обов'язок цього суду переглянути по суті справу у спосіб всебічного, повного, об'єктивного та безпосереднього дослідження доказів з урахуванням доводів і вимог апеляційної скарги та перевірити законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції. Забезпечення права на апеляційний перегляд справи – одна з конституційних засад судочинства – спрямоване на гарантування ефективного судового захисту прав і свобод людини і громадянина з одночасним дотриманням конституційних приписів щодо розумних строків розгляду справи, незалежності судді, обов'язковості судового рішення тощо»⁷⁷⁵;

3) відповідно до принципу верховенства права держава має запровадити таку процедуру апеляційного перегляду справ, яка забезпечувала б ефективність права на судовий захист на цій стадії судового провадження, зокрема давала б можливість відновлювати порушені права і свободи та максимально запобігати негативним індивідуальним наслідкам можливої судової помилки.⁷⁷⁶

⁷⁷⁴ Рішення КСУ у справі за конституційним зверненням громадянина Суботи Артема Анатолійовича щодо офіційного тлумачення положень пункту 2 частини першої статті 293 ЦПК України від 28 квітня 2010 року № 12-рп/2010. *Офіційний вісник України від 17.05.2010*. 2010 р. № 34. Стор. 12. Стаття 1199.

⁷⁷⁵ Рішення КСУ у справі за конституційною скаргою Глуценка Віктора Миколайовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 392 КПК України від 13 червня 2019 року № 4-р/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-19#n66>.

⁷⁷⁶ Рішення КСУ у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини першої статті 294, статті 326 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 23 листопада 2018 року № 10-р/2018. *Вісник Конституційного Суду України*. 2019 р. № 1. С. 66.

Таким чином, реалізація права на апеляційне оскарження судових рішень, їх перевірка вищими судовими інстанціями гарантує законність цих рішень, є засобом забезпечення та захисту прав і законних інтересів учасників судового розгляду та інших осіб, інтересів яких воно стосується. Забезпечення права на апеляційне оскарження та перегляд судового рішення судом апеляційної інстанції слід розглядати як невід'ємне право особи на судовий захист.

16.3. Підготовка та порядок розгляду справи апеляційним судом

На сьогодні під час розгляду будь-якої справи в апеляційному суді у порядку цивільного судочинства велике значення для правильного, повного і всебічного судового провадження має її підготовка до розгляду, яка є обов'язковою. У структурі апеляційного провадження проведення підготовки розгляду справи має також велике значення для ефективного розгляду апеляційної скарги по суті заявлених вимог. Порушення апеляційним судом норм процесуального права, встановлених ЦПК України щодо підготовки справи до розгляду в апеляційному порядку, може бути підставою для скасування ухвали цього суду.

Значення належної підготовки справи до розгляду апеляційним судом впливає з аналізу наступних норм цивільного процесуального законодавства. Ч. 2 ст. 412 ЦПК України закріплює, що порушення норм процесуального права судом апеляційної інстанції, що призвело до ухвалення незаконного рішення, може бути підставою для скасування або зміни рішення судом касаційної інстанції. Крім того, виходячи з норм ст. 411 ЦПК України, порушення норм процесуального права судом апеляційної інстанції є підставою для обов'язкового скасування судового рішення та направлення справи на новий розгляд, тим більш, якщо це унеможливило встановлення фактичних обставин, які мають значення для правильного вирішення справи.⁷⁷⁷

⁷⁷⁷ Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (редакція від 06.11.2022). Верховна Рада України. URL: <https://cutt.ly/l8rzdPQ>.

Виходячи із вищевказаного, можна стверджувати, що підготовка справи до розгляду в суді апеляційної інстанції є обов'язковою частиною, що досить позитивно впливає на ефективний розгляд апеляційної скарги.

Стаття 365 ЦПК України закріплює перелік дій, що має вчинити суддя-доповідач у порядку підготовки справи до апеляційного розгляду, а саме:

1) з'ясовує питання про склад учасників судового процесу. У разі встановлення, що рішення суду першої інстанції може вплинути на права та обов'язки особи, яка не брала участі у справі, залучає таку особу до участі у справі як третю особу, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору;

2) визначає характер спірних правовідносин і закон, який їх регулює;

3) з'ясовує обставини, на які посилаються учасники справи як на підставу своїх вимог і заперечень;

4) з'ясовує, які обставини визнаються чи заперечуються учасниками справи;

5) вирішує питання щодо поважності причин неподання доказів до суду першої інстанції;

6) за клопотанням сторін та інших учасників справи вирішує питання про виклик свідків, призначення експертизи, витребування доказів, судових доручень щодо збирання доказів, залучення до участі у справі спеціаліста, перекладача;

7) за клопотанням учасників справи вирішує питання щодо вжиття заходів забезпечення позову;

8) вчиняє інші дії, пов'язані із забезпеченням апеляційного розгляду справи.⁷⁷⁸

Вказана стаття не містить вичерпного переліку підготовчих дій для суду апеляційної інстанції. Залежно від характеру і складності справи апеляційний суд може вчинити й ті дії, які прямо не передбачені в переліку підготовчих дій, зазначених у згаданій статті. До того ж під час підготовки апеляційного провадження у цивільному

⁷⁷⁸ Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (редакція від 06.11.2022). Верховна Рада України. URL: <https://cutt.ly/18rzdPQ>.

судочинстві не діють такі принципи цивільного процесу, як гласність і усність, оскільки така підготовка провадиться без виклику учасників справи, а також без проведення попереднього судового засідання.

З урахуванням численності підготовчих дій та їх правової регламентації, вказаної у ст. 365 ЦПК України, їх можна класифікувати на певні групи. Це дії: а) спрямовані на визначення суб'єктного складу справи; б) спрямовані на визначення характеру спірних правовідносин; в) щодо дослідження законності й обґрунтованості рішення суду першої інстанції; г) інші дії, пов'язані із забезпеченням належного апеляційного розгляду справи.⁷⁷⁹

Підготовка до апеляційного розгляду справи складається з послідовних дій суду та передбачає реєстрацію, оформлення справи в апеляційній інстанції та призначення справи до розгляду. Справи за апеляційними скаргами подаються до апеляційного суду через канцелярію, де вони реєструються, оформлюються і передаються судді.

Розглянувши апеляційну скаргу, за відсутності підстав, що зумовлюють її повернення, колегія суддів у складі трьох осіб постановляє ухвалу про прийняття скарги до апеляційного провадження, в якій зазначаються місце, дата та час слухання справи.⁷⁸⁰

У доктрині права виокремлюють повну та неповну (обмежену) апеляцію. Так, один із провідних українських вчених К. В. Гусаров зазначає, що «в умовах неповної апеляції справа по суті фактично не розглядається. Апеляційний суд у цьому випадку лише перевіряє, чи були судом першої інстанції здійснені всі передбачені процесуальним законом дії для постановлення законного й обґрунтованого рішення. При повній апеляції по суті не відбувається тільки перевірка правильності рішень суду першої інстанції на підставі письмових актів судочинства, а справи вирішуються заново».⁷⁸¹

⁷⁷⁹ Поляков І. С. Процесуально-правові чинники ефективності апеляційного провадження в адміністративному судочинстві України. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. Том 31 (70) Ч. 2. 2020. № 2. С. 91.

⁷⁸⁰ Стадії розгляду судових справ в апеляційному провадженні. URL: <https://cutt.ly/78gvwAU>.

⁷⁸¹ Гусаров К. В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку : монографія. Харків : Право, 2010. С. 96, 98.

При цьому акцентується на тому, що особі має бути гарантовано право на перегляд її справи судом апеляційної інстанції з огляду на правильність встановлення фактів і застосування права.⁷⁸² Суд апеляційної інстанції має виконувати важливу функцію забезпечення законності й обґрунтованості рішення у справі завдяки більш високому статусу в судовій ієрархії, а також більш високому рівню компетентності суддів.⁷⁸³

Таким чином, апеляційні суди, що діють за правилами повної апеляції, не наділені повноваженням скасовувати рішення суду та направляти справу на новий розгляд до суду першої інстанції, а повинні ухвалити власне рішення. При неповній апеляції, у випадках встановлених процесуальним законом, суд апеляційної інстанції наділяється повноваженням скасувати рішення суду та направити справу на новий розгляд. У цивільному процесуальному законодавстві України закріплена неповна апеляція.

Межі перегляду судом апеляційної інстанції визначено у статті 367 ЦПК України. Крім того, ч. 5 статті 367 ЦПК України передбачає: якщо поза увагою доводів апеляційної скарги залишилася очевидна незаконність або необґрунтованість рішення суду першої інстанції у справах окремого провадження, суд апеляційної інстанції переглядає справу в повному обсязі.⁷⁸⁴ Отже, цінність закладеної законодавцем формули у пункті 8 частини 2 статті 129 Основного Закону України щодо забезпечення права на апеляційний перегляд справи полягає у тому, що нею гарантується повноцінний захист прав особи судом апеляційної інстанції від несправедливих та помилкових рішень суду першої інстанції.

Під час розгляду апеляційного провадження не приймаються вимоги, які не були предметом розгляду в суді першої інстанції, така відмінність притаманна розгляду справ в апеляційній інстанції.

⁷⁸² Гусаров К. В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядкух : монографія. Харків : Право, 2010. С. 92.

⁷⁸³ Городовенко В. В. Принципи судової влади : монографія. Харків : Право, 2012. С. 246–247.

⁷⁸⁴ Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (редакція від 06.11.2022). Верховна Рада України. URL: <https://cutt.ly/18rzdPQ>.

У науковій літературі висловлюється позиція К. В. Гусаровим про те, що суд не вирішує в момент прийняття скарги та відповідно відкриття провадження у справі питання про те, порушені чи ні права особи, яка звертається зі скаргою на судове рішення. У протилежному випадку судам контролюючих інстанцій необхідно було б обґрунтовано відмовляти у прийнятті апеляційних (касаційних) скарг на тій підставі, що судове рішення жодним чином не зачіпає права суб'єкта, що звернувся. Суд не може зробити такого висновку на стадії відкриття провадження у справі, тому висновок про те, порушуються чи ні судовим рішенням права або інтереси осіб, що не брали участі у розгляді справи судом першої інстанції, робиться судами контролюючих інстанцій після судового розгляду по суті апеляційної скарги.⁷⁸⁵

Разом з тим у сучасній судовій практиці такі повноваження реалізуються на стадії відкриття апеляційного провадження шляхом посилання на постанову Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку» (п. 8) або ж з підстави визначеної ч. 5 ст. 357 ЦПК України, зокрема подання апеляційної скарги особою, яка не має процесуальної дієздатності. Аналіз ухвал судів апеляційної інстанції, розміщених у Єдиному державному реєстрі судових рішень та постановлених після 15 грудня 2017 р., дають можливість зробити висновок, що мають місце випадки як відмови у відкритті апеляційного провадження, так і повернення апеляційної скарги. Однак однією із норм ЦПК України, яка безперечно заслуговує на увагу, є наділення відповідно до п. 3. ч. 1 ст. 362 суду апеляційної інстанції повноваженням на закриття апеляційного провадження у разі, якщо після його відкриття за скаргою особи з підстав вирішення судом питання про її права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, встановлено, що судовим рішенням таке питання не вирішувалось. Крім того, в ст. 362 ЦПК України цю підставу законодавець відмежовує від такої підстави як подання апеляційної скарги особою, яка не має процесуальної дієздатності. Постанова

⁷⁸⁵ Гусаров К. В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2011. С. 68.

Пленуму Верховного Суду України не відповідає в цій частині ст. 358 ЦПК України, яка містить вичерпний перелік підстав для відмови у відкритті апеляційного провадження. Застосування інституту повернення є також передчасним та таким, що передбачає можливість повторного звернення, що є недоцільним у даній ситуації.

Не викликає сумніву можливість закриття апеляційного провадження на стадії судового розгляду. Вважаємо, що реалізація такого повноваження допускається також і на стадії підготовки справи до апеляційного розгляду, оскільки на цій стадії суд повинен з'ясувати склад учасників судового процесу, характер спірних правовідносин, оперує обставинами, на які посилаються учасники справи, доказами, які подаються разом з апеляційною скаргою, відзивом на неї. Тому за наявності достатньої інформації суд із метою забезпечення оперативності процедури перегляду судового рішення, забезпечення його ефективності, усунення перешкод у набранні судовим рішенням законної сили, вправі застосовувати повноваження щодо закриття апеляційного провадження. Разом з тим вважаємо за необхідне закріпити на законодавчому рівні можливість закриття апеляційного провадження по справі та можливість закриття провадження щодо конкретної апеляційної скарги. Відповідними положенням слід доповнити ст. 362 ЦПК України. Повноваження щодо закриття апеляційного провадження відповідно до ст. 363 ЦПК України можуть реалізовуватись саме судом апеляційної інстанції. Разом з тим аналіз ухвал, наявних у Єдиному державному реєстрі судових рішень та постановлених після 15 грудня 2017 р., свідчить про те, що мають місце розгляд заяв про закриття провадження у справі одноособово суддею-доповідачем.⁷⁸⁶

Суд апеляційної інстанції переглядає справу за наявними в ній і додатково поданими доказами та перевіряє законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції у межах доводів та вимог апеляційної скарги. Докази, які не були подані до суду першої

⁷⁸⁶ Трач О. М. Здійснення права апеляційного оскарження судових рішень у цивільних справах. *Університетські наукові записки*. 2019. № 69-70. С. 68.

інстанції, приймаються судом лише у виняткових випадках, якщо учасник справи надав докази неможливості їх подання до суду першої інстанції з причин, що об'єктивно не залежали від нього. Суд апеляційної інстанції не обмежений доводами та вимогами апеляційної скарги, якщо під час розгляду справи буде встановлено порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення, або неправильне застосування норм матеріального права. Якщо поза увагою доводів апеляційної скарги залишилася очевидна незаконність або необґрунтованість рішення суду першої інстанції у справах окремого провадження, суд апеляційної інстанції переглядає справу в повному обсязі. У суді апеляційної інстанції не приймаються і не розглядаються позовні вимоги та підстави позову, що не були предметом розгляду в суді першої інстанції.

Згідно із ч. 1 ст. 368 ЦПК України справа розглядається апеляційним судом за правилами розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження, з особливостями, встановленими главою 1 розділу V ЦПК України. Особливістю розгляду справ у порядку спрощеного позовного провадження є те, що не проводиться підготовче засідання, яке є обов'язковим при вирішенні справи у порядку загального позовного провадження.

На початку судового засідання суддя-доповідач доповідає зміст рішення (ухвали), яке оскаржено, доводи апеляційної скарги, межі, в яких повинні здійснюватися перевірка рішення (ухвали), встановлюватися обставини і досліджуватися докази. Суд може оголосити про час, який буде відводитися для судових дебатів. Після доповіді судді-доповідача пояснення дає особа, яка подала апеляційну скаргу. Якщо апеляційні скарги подали обидві сторони, першим дає пояснення позивач. Далі дають пояснення інші учасники справи. Закінчивши з'ясування обставин і перевірку їх доказами, суд апеляційної інстанції надає учасникам справи можливість виступити у судових дебатах в такій самій послідовності, в якій вони давали пояснення. Кожній особі, яка бере участь у розгляді справи в суді апеляційної інстанції, надається однаковий проміжок часу для виступу. Після закінчення дебатів суд виходить до нарадчої

кімнати.⁷⁸⁷ Відповідно до ЦПК України розгляд справи судом апеляційної інстанції завершується прийняттям постанови, яка проголошується у судовому засіданні публічно.

Все вищезазначене дозволяє виділити такі частини судового засідання суду апеляційної інстанції: підготовча; з'ясування обставин і перевірка їх доказами; судові дебати; прийняття та проголошення постанов суду апеляційної інстанції.

Таким чином, як вбачається із вищевказаного, апеляційний розгляд складається з двох частин:

- 1) підготовка справи до розгляду, що має на меті забезпечення правильного та швидкого вирішення справи;
- 2) розгляд справи судом апеляційної інстанції, під час якого відбувається, безпосередньо, перегляд справи та перевірка законності й обґрунтованості судових рішень.

16.4. Повноваження суду апеляційної інстанції

Повноваження суду апеляційної інстанції – це сукупність його прав на здійснення встановлених законом процесуальних дій щодо рішення, яке не набрало законної сили і є предметом перевірки за апеляційною скаргою.

Повноваження суду апеляційної інстанції умовно можна поділити на дві групи: 1) залишення апеляційної скарги без задоволення, а рішення суду першої інстанції – без змін; 2) зміна чи скасування рішення суду першої інстанції. Так, зміна чи скасування може супроводжуватись залишенням справи без розгляду, закриттям провадження у справі, направленням справи на розгляд до іншого суду чи повернення для продовження розгляду тим самим судом тощо.⁷⁸⁸

⁷⁸⁷ Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (редакція від 06.11.2022). Верховна Рада України. URL: <https://cutt.ly/l8rzdPQ> (дата звернення: 23.01.2023).

⁷⁸⁸ Лілопол І. М. Реформування цивільного процесуального законодавства та його вплив на розвиток правовідносин в апеляційному провадженні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 1. С. 45.

За загальним правилом суд апеляційної інстанції повинен мати певні критерії, за допомогою яких він міг би перевірити правильність рішень місцевого суду. Такими критеріями є підстави для скасування або зміни судового рішення. У зв'язку з цим ЦПК України містить досить детальний перелік підстав, за наявності яких рішення суду першої інстанції підлягає перегляду. До них, зокрема, належать: неповне з'ясування обставин, що мають значення для справи; недоведеність обставин, що мають значення для справи, які суд першої інстанції визнав встановленими; невідповідність висновків, викладених у рішенні суду першої інстанції, обставинам справи; порушення норм процесуального права або неправильне застосування норм матеріального права.

Повноваження апеляційного суду закріплені в ст. 374 ЦПК України, а в ст. ст. 375–379 зазначено підстави для використання певного повноваження.

К. В. Гусаров вважає, що завдяки реалізації своїх повноважень апеляційний суд забезпечує виправлення судових помилок, які є наслідками незаконності та необґрунтованості рішень суду першої інстанції.⁷⁸⁹

Усі повноваження апеляційного суду можна поділити на дві групи: ті, що пов'язані зі скасуванням рішення, і ті, що не пов'язані зі скасуванням рішення.

Скасування рішення суду в апеляційному порядку є не санкцією щодо суду першої інстанції, а реалізацією апеляційною інстанцією своїх повноважень і виконанням нею своїх обов'язків, які належать до змісту правовідносин між судом апеляційної інстанції та учасниками справи. Суд, який ухвалив судове рішення, що оскаржується, і суд, який здійснює його перевірку, діють у єдиному публічному інтересі та мають спільну мету – вирішити спір, що виник між сторонами, на підставі закону. Також скасування рішення є певним класифікаційним критерієм, оскільки всю діяльність суду другої інстанції, що здійснює перевірку та контроль, спрямовано

⁷⁸⁹ Гусаров К. В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві : дис. ... доктора юрид. наук. : 12.00.03. Харків, 2011. С. 208.

на встановлення наявності чи відсутності підстав для скасування рішення суду.⁷⁹⁰

До повноважень суду апеляційної інстанції, які не пов'язані зі скасуванням рішення суду, законодавець відніс право апеляційного суду залишити судове рішення без змін, а скаргу без задоволення (п. 1 ч. 1 ст. 374 ЦПК України), а також визнати нечинним судове рішення суду першої інстанції повністю або частково у передбачених ЦПК України випадках і закрити провадження у справі у відповідній частині (п. 3 ч. 1 ст. 374 ЦПК України).

Підставою для визнання нечинним судового рішення суду першої інстанції, незалежно від дотримання норм матеріального та процесуального права, є прийняття судом апеляційної інстанції відмови від позову чи мирової угоди сторін. Таке повноваження суду апеляційної інстанції є новелою цивільного процесуального законодавства у порівнянні з попередньою редакцією ЦПК України. Слід підтримати позицію науковців щодо позитивності такого нововведення. Як зазначає В. С. Петренко, позитивною є новела, відповідно до якої апеляційний суд може визнати рішення першої інстанції нечинним. Це допустимо, коли на стадії апеляційного провадження позивач відмовляється від позову або ж затверджується мирова угода. Раніше сторони дуже часто зверталися з пропозицією укласти мирову угоду вже на стадії апеляційного провадження, проте таких повноважень у суду не було.⁷⁹¹

Із скасуванням рішення суду першої інстанції не пов'язано й таке повноваження суду апеляційної інстанції, як зміна рішення, незважаючи на те, що у ст. 376 ЦПК України об'єднано підстави як для зміни рішення суду, так і для скасування судового рішення повністю або частково та ухвалення нового рішення у відповідній частині.

Залишення судового рішення без змін означає, що не було виявлено допущеної судом першої інстанції судової помилки, рішення суду першої інстанції є законним та обґрунтованим, а захист

⁷⁹⁰ Савчин Н. М., Бобрик В. І. Процесуально-правова природа судових помилок у цивільному судочинстві України : монографія. Чернівці : Місто, 2017. С. 133.

⁷⁹¹ Петренко В. С. Зміни в процесуальні кодекси як складова судової реформи. *Вісник Асоціації слідчих суддів України*. № 2(3), 2017. С. 58.

за таким рішенням отримав саме той суб'єкт, який цього потребував – позивач або відповідач.

Об'єднана палата Касаційного цивільного суду Верховного Суду у своїх висновках про застосування норм права вказує на те, що оскаржене судові рішення належить залишати без змін за наявності незначних порушень закону, які вже були усунені при розгляді справи, або ж таких, які можуть бути виправлені судом апеляційної інстанції.⁷⁹²

Серед повноважень суду апеляційної інстанції, пов'язаних зі скасуванням рішення суду першої інстанції, законодавець виокремлює такі: скасування судового рішення повністю або частково і ухвалення у відповідній частині нового рішення або зміни рішення (п. 2 ч. 1 ст. 374 ЦПК України); скасування судового рішення повністю або частково і у відповідній частині закриття провадження у справі повністю або частково або залишення позовної заяви без розгляду повністю або частково (п. 4 ч. 1 ст. 374 ЦПК України); скасування судового рішення і направлення справи для розгляду до іншого суду першої інстанції за встановленою підсудністю (п. 5 ч. 1 ст. 374 ЦПК України).

Слід сказати, що у судовій практиці не виникає труднощів щодо застосування такого повноваження суду апеляційної інстанції, як визнання нечинним судового рішення суду першої інстанції повністю або частково із закриттям провадження у справі чи залишенням позовної заяви без розгляду. Підстави для закриття провадження у справі зазначено у ст. 255 ЦПК України, а для залишення позову без розгляду – у ст. 257 ЦПК України. При скасуванні судового рішення у таких випадках суд апеляційної інстанції установлює, що суд першої інстанції порушив або неправильно застосував норми процесуального права, оскільки не зміг виявити тих обставин, що давали б підстави для залишення позову без розгляду або закриття провадження у справі.

Складним для практики є розмежування повноваження суду апеляційної інстанції зі скасування судового рішення та ухвален-

⁷⁹² Постанова Верховного Суду від 18 квітня 2022 року у справі № 522/18010/18 (провадження № 61-13667сво21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086146>.

ня нового рішення від зміни рішення суду першої інстанції. Суд апеляційної інстанції повинен ухвалити нове рішення тоді, коли під час нового вирішення справи буде виявлено такі порушення законності й обґрунтованості, що впливають на основний висновок суду першої інстанції про права та обов'язки учасників справи, і доходить інших висновків. Ухваленням нового рішення має бути виправлення суттєвої судової помилки, допущеної судом першої інстанції, а не лише викладення іншого по суті висновку про те, як повинен вирішуватися спір. Для цього важливим є чітке розуміння і правильна кваліфікація підстав для скасування судового рішення повністю або частково і ухвалення у відповідній частині нового рішення, які у вичерпному порядку наведено в ст. 376 ЦПК України.

Наприклад, постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку» від 24.12.2008 р. № 12 до недоліків, що не призводять до порушення основних принципів процесуального законодавства та охоронюваних законом прав та інтересів учасників справи та не впливають на суть ухваленого судового рішення відносить: сплата судового збору, здійснена після відкриття провадження у справі; відсутність підпису в позовній заяві, якщо позивач брав участь у судовому засіданні й підтримав позовні вимоги; відсутність підпису секретаря судового засідання в протоколі судового засідання; залишення без розгляду заяви про відвід, якщо підстави для відводу були відсутні; відсутність технічного запису при безспірності доказів, якими обґрунтовано рішення.⁷⁹³

Суд апеляційної інстанції змінює рішення суду першої інстанції у разі, якщо помилки допущені судом першої інстанції можливо усунути й без скасування рішення, здебільшого це стосується неправильного розподілу судових витрат, розміру грошових сум, що стягуються тощо. Змінюючи судові рішення, суд апеляційної інстанції залишає резолютивну частину без змін, а змінює лише мотивувальну частину рішення або навпаки. За правилами ЦПК

⁷⁹³ Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку : постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.12.2008 р. № 12. URL: <https://cutt.ly/734DhXE>.

України зміна рішення можлива не тільки при допущенні помилки у застосуванні норм матеріального, а й процесуального права. Зміна рішення при порушенні норм процесуального права відбувається, наприклад, при зміні розміру судових витрат, встановлених судом першої інстанції. Враховуючи багато поглядів на зміст вказаної дії, убачається, що зміна рішення суду першої інстанції відбувається у випадках зміни будь-якої його частини без зміни суті рішення.⁷⁹⁴

Що стосується повноважень суду апеляційної інстанції, які стосуються ухвал суду першої інстанції, то вони закріплені у пунктах 6, 7 ч. 1 ст. 374 ЦПК України, а саме суд апеляційної інстанції має право: скасувати ухвалу, що перешкоджає подальшому провадженню у справі, і направити справу для продовження розгляду до суду першої інстанції; скасувати ухвалу про відкриття провадження у справі і прийняти постанову про направлення справи для розгляду до іншого суду першої інстанції за встановленою підсудністю.⁷⁹⁵

Повноваження суду апеляційної інстанції при перегляді ухвали суду першої інстанції – це сукупність його прав на здійснення встановлених законом процесуальних дій щодо ухвали, яка не набрала законної сили і є предметом перевірки за апеляційною скаргою.⁷⁹⁶ На відміну від повноважень щодо розгляду апеляційної скарги на рішення місцевого суду, де підставою для скасування останнього може бути порушення норм процесуального права та неправильне застосування норм матеріального права, підставою для скасування судової ухвали може бути тільки порушення норм процесуального чи неправильне застосування норм матеріального права, які призвели до постановлення помилкової ухвали.⁷⁹⁷

⁷⁹⁴ Голубєва Н. Ю. Цивільний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар. Київ : Юрінком Інтер. 2021. С. 645.

⁷⁹⁵ Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (редакція від 06.11.2022). Верховна Рада України. URL: <https://cutt.ly/18rzdPQ>.

⁷⁹⁶ Гнатенко А. В., Луспеник Д. Д. Повноваження апеляційного суду при перегляді рішення суду: теоретичні та практичні спірні питання. *Вісник Верховного Суду України*. 2008. № 12. С. 40.

⁷⁹⁷ Іліопол І. М. Повноваження суду апеляційної інстанції за цивільним процесуальним законодавством України. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2019. № 3. С. 110.

Враховуючи вищевикладене, можна стверджувати, що головне завдання суду апеляційної інстанції полягає у забезпеченні новим судовим розглядом гарантії справедливості судового рішення і реалізації права на судовий захист. Шляхом перегляду судового рішення судом апеляційної інстанції формується початкова єдність судової практики, оскільки рішення суду вищого рівня завжди є орієнтиром для нижчестоящего суду.

16.5. Акти суду в апеляційному провадженні

За результатами розгляду апеляційної скарги суд апеляційної інстанції приймає постанову. Процедурні питання, пов'язані з рухом справи, клопотання та заяви учасників справи, питання про відкладення розгляду справи, оголошення перерви, зупинення провадження у справі, а також в інших випадках, передбачених ЦПК України, вирішуються судом апеляційної інстанції шляхом постановлення ухвал.⁷⁹⁸

Чинне цивільне процесуальне законодавство замінило термін «ухвали та рішення апеляційного суду» на термін «постанови суду апеляційної інстанції». Сьогодні термін «рішення суду» залишився тільки в суді першої інстанції. Актуальним стає питання щодо різниці між такими поняттями. Отож, судові рішення ухвалюються судами першої інстанції у зв'язку із розглядом справи по суті, а в апеляційній інстанції приймаються постанови, оскільки суд апеляційної інстанції здійснює перевірку законності та (або) обґрунтованості судового рішення першої інстанції.

ЦПК України визначає, що постанова суду апеляційної інстанції складається з чотирьох частин: 1) вступної; 2) описової; 3) мотивувальної; 4) резолютивної. Відомості, які повинні бути зазначені у кожній із вказаних частин, зазначені у ст. 382 ЦПК України.

Цивільне процесуальне законодавство встановлює два порядки проголошення судових рішень – публічно або без виклику учасників справи.

⁷⁹⁸ Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (редакція від 06.11.2022). Верховна Рада України. URL: <https://cutt.ly/l8rzdPQ>.

Публічно проголошуються постанови у судовому засіданні, якими завершується розгляд справи. Виключенням з цього правила є ситуація неявки всіх учасників справи в судове засідання, яким завершується розгляд справи. У такому випадку суд підписує рішення без його проголошення (ст. 268 ЦПК України).

У разі розгляду справи без повідомлення (виклику) учасників справи суд підписує рішення без його проголошення.

Тобто можна дійти висновку, що реалізація принципу гласності та відкритості на даній стадії залежить від передбачуваного законом порядку проголошення судового рішення. Якщо законодавство передбачає публічне проголошення рішення, принцип гласності та відкритості діє, а у випадку розгляду справи без виклику сторін – принцип гласності судового процесу не реалізується.

Постанови апеляційного суду вручаються (видаються або надсилаються) в порядку, встановленому ст. 272 ЦПК України. Копії повного тексту постанови вручаються учасникам справи, які були присутні у судовому засіданні, негайно після проголошення такої постанови. На жаль, доволі частою проблемою у цивільному судочинстві є невручення з різних причин копії судового рішення, що найчастіше призводить до порушення строків на апеляційне або касаційне оскарження судових рішень. З аналізу судової практики випливає, що при подачі заяви про поновлення строків на апеляційне або касаційне оскарження судових рішень, причинами порушення такого строку часто вказують неотримання або несвоєчасне отримання копії судового рішення. Так, наприклад, у справі «Мушта проти України», заявниця скаржилась на відсутність доступу до суду, стверджуючи, що Верховний Суд проігнорував той факт, що вона пропустила строк на подачу касаційної скарги у зв'язку з неповідомленням її апеляційним судом про судове засідання та ненаправленням їй копії його рішення. ЄСПЛ визнав скаргу прийнятною та зазначив, що заявниця мала право, щоб їй *ex officio* надали копію рішення апеляційного суду. Крім того суд нагадав, що право на суд, одним з аспектів якого є право на доступ до суду, не є абсолютним, воно за своїм змістом може підлягати обмеженням, особливо щодо умов прийнятності скарги на рішення. Однак, такі

обмеження не можуть обмежувати реалізацію цього права у такий спосіб або до такої міри, щоб саму суть права було порушено. Ці обмеження повинні переслідувати легітимну мету, та має бути розумний ступінь пропорційності між використаними засобами та поставленими цілями. Відповідно суд констатував, що мало місце порушення п. 1 ст. 6 Конвенції.⁷⁹⁹

На нашу думку, термін постанова має більш остаточний характер, ніж судові рішення. Про це свідчить наступне:

1) постанова суду апеляційної інстанції набирає законної сили одразу після її прийняття (ст. 384 ЦПК України);

2) запровадження інституту малозначних справ передбачає, що постанова суду апеляційної інстанції у таких категоріях справ не підлягає оскарженню у касаційному порядку, тобто є остаточною.

До актів суду апеляційної інстанції також відноситься окрема ухвала. Пункт 22 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку» від 24.10.2008 р. № 12 зазначає, що апеляційні суди постановляють окремі ухвали та направляють їх відповідним особам і органам для вжиття ними необхідних заходів як щодо виявлених при розгляді справи причин та умов, що сприяли порушенню закону, так і щодо порушення норм права та помилок, зокрема тяганини, інших недоліків під час розгляду справи, допущених судом першої інстанції, що не фіксуються в судовому рішенні апеляційного суду.⁸⁰⁰

Вважаємо за доцільне звернути увагу на постанову Верховного Суду від 5 червня 2019 р., прийняту за результатом розгляду касаційної скарги на окрему ухвалу апеляційного суду. Відтак, колегією суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду було встановлено, що окрема ухвала суду апеляційної інстанції постановлена неналежним складом суду, не у нарадчій кімнаті,

⁷⁹⁹ Рішення ЄСПЛ по справі «Мушта проти України» від 18.11.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_660.

⁸⁰⁰ Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку : постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.12.2008 р. № 12. URL: <https://cutt.ly/734DhXE>.

не за результатом розгляду справи по суті, тобто не у порядку, встановленому ст. ст. 262, 385 ЦПК України, підлягає скасуванню.⁸⁰¹

Крім того, Верховний Суд у своїй постанові від 22 січня 2020 р., проаналізувавши інші постанови Верховного Суду прийшов до висновку, що окрема ухвала суду є процесуальним засобом необхідного належного реагування (судового впливу) на порушення законності, а також на причини та умови, що цьому сприяли, які виявлені ним саме під час судового розгляду. Постановлення такої ухвали є правом, а не обов'язком суду. Крім того, в окремій ухвалі має бути зазначено закон чи інший нормативно-правовий акт (у тому числі його стаття, пункт тощо), вимоги яких порушено, і в чому саме полягає порушення. Просте перерахування допущених порушень без зазначення конкретних норм чинного законодавства або перерахування норм права, порушення яких встановлено у судовому розгляді, є неприпустимим.⁸⁰²

Таким чином, враховуючи вищевикладене, можна виділити такі види актів суду апеляційної інстанції: 1) постанови; 2) ухвали; 3) окремі ухвали. Кожен із вказаних актів характеризується тим, що для його прийняття чинне цивільне процесуальне законодавство закріплює різні підстави. Також кожен із вказаних актів має свої особливості процедури прийняття і проголошення.

Nelia Savchyn

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF THE APPELLATE REVIEW OF COURT DECISIONS IN THE CIVIL JUSTICE SYSTEM OF UKRAINE AND THE NEED TO IMPROVE THE LEGISLATION REGULATING

The main guarantee of the right to judicial protection was and remains the possibility of reviewing a court decision. Appellate proceedings are an important guarantee of achieving the goals and

⁸⁰¹ Постанова Верховного Суду від 05.06.2019 р. у справі № 201/2762/18-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82419658>.

⁸⁰² Постанова Верховного Суду від 22.01.2020 р. у справі № 242/4807/17-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87144744>.

tasks of civil justice, ensuring its legality. In our opinion, appellate proceedings are the most flexible, most operative form of appeal and review of court decisions, which is capable of effectively controlling the everyday practice of courts of first instance. Only within the limits of appeal proceedings can it be possible to detect, correct and prevent all possible violations of legal norms in the activity of lower level courts and their results. It is proposed to legislate in the Civil Procedure Code of Ukraine the following definition of the concept of appellate proceeding – this is the activity of an appellate court regulated by civil procedural law regarding a filed appeal against a decision of a court of first instance, which has not gained legal force, which is due to the illegality and (or) unreasonableness of the court decision, regarding the preparation for the appellate review and its adoption of a decision on the justice or injustice of the contested decision or resolution with the possibility of a new decision.

It has been proven that the implementation of the right to appeal court decisions, their review by higher courts guarantees the legality of these decisions, is a means of ensuring and protecting the rights and legitimate interests of the participants in the court proceedings and other persons whose interests it concerns. Ensuring the right to an appeal and review of a court decision by an appellate court should be considered as an inalienable right of a person to judicial protection.

It was determined that the appellate review consists of two parts: 1) preparation of the case for consideration, which aims to ensure a correct and quick resolution of the case; 2) consideration of the case by the appellate court, during which the case is directly reviewed and the legality and reasonableness of court decisions are checked. All powers of the appellate court can be divided into two groups: those related to the annulment of the decision and those not related to the annulment of the decision. An analysis of the norms of civil procedural legislation allows us to distinguish the following types of acts of the court of appeal: resolutions; determinations; decisions.

Keywords: *appeal, appellate court, appeal, authority, resolution, proceeding, case review, court decision, civil procedure.*

Наукове видання

Серія «Процесуальні науки»

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

**Концепції вчених з удосконалення
законодавства про цивільне судочинство**

Монографія

За загальною редакцією докторки юридичних наук,
професорки, заслуженої юристки України *Фурси С.Я.*
та докторки юридичних наук, професорки *Бичкової С.С.*

Відповідальний за випуск
Обкладинка

О. В. Діордійчук
Д. М. Алексеєв

Підписано до друку 25.04.2023. Формат 60x84 1/16
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Друк офсетний. Умовн. Друк. арк. 37,2.

Видавництво «Алерта»

04210, м. Київ, а/с 112.

Тел.: (044) 223-15-25, (099) 607-97-62.

E-mail: alerta.pravovaednist@gmail.com, веб-сайт: alerta.kiev.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 788 від 29.01.2002